

ГЕОПОЛИТИЧКО ПОЗИЦИОНИРАЊЕ ЕУ У МУЛТИПОЛАРНОМ СВЕТУ И ЊЕГОВ УТИЦАЈ НА СТРАТЕШКА ОПРЕДЕЉЕЊА РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

Милинко Врачар и Јованка Шарановић*
Министарство одбране Републике Србије,
Институт за стратегијска истраживања

На европском тлу вековима се преплићу и сукобљавају разнородни стратегијски интереси англосаксонских земаља, Средње Европе, Евроазије, сила мора (таласократије) и сила копна (телурократије). Они постоје у форми најважнијих геополитичких концепција: атлантизам, (средњо-европски) континентализам и евроазијство. Иако су након Другог светског рата односи ових концепција креирали природу и трасирали пут европских интеграција, геополитички аспекти били су запостављени. Унутрашњи аспекти овог феномена разматрани су са позиције тежње европских народа ка помирењу, сарадњи и заједничком просперитету, док су спољнополитички аспекти разматрани искључиво са позиције идеолошке конфронтације две суперсиле и њихових савезника. Преломни тренуци светске политике на прелазу између два миленијума – урушавање биполарне (идеолошке) поставке света, појава америчког хегемонизма, процес настајања мултиполарног света, као и могућност процеса дезинтеграције Европске уније (ЕУ), захтевали су повратак на међународну сцену геополитичког разматрања, како позадине евроинтеграција, тако и њених перспектива.

Током хладноратовског периода, упоредо са економским повезивањем европских држава, текао је и њихов интегративни процес у оквиру Северноатлантског савеза у којем су САД имале кључну улогу. Тиме је, од завршетка Другог светског рата, војни и спољнополитички дискурс западноевропских земаља задобио доминантно атлантистичку (таласократску) конотацију. Међутим, на почетку новог миленијума пред ЕУ се постављају значајна (гео)политичка питања, као што су: прво, опстанак или њена дезинтеграција и, друго, у случају опстанка, могући правци геополитичког позиционирања Уније као последице утицаја односа претходно поменутих геополитичких концепција.

Са становишта Републике Србије, као мале земље са изузетно осетљивим геополитичким положајем и јасним опредељењем ка европској будућности, разматрања ових питања су од фундаменталног значаја за (ре)дефинисање њених дугорочних стратешких опредељења.

Кључне речи: *Европска унија, Република Србија, атлантизам, средњоевропски континентализам, евроазијство, мултиполарни свет, геополитика*

* jovanka.saranovic@mod.gov.rs, milinko.vracar@mod.gov.rs

Увод

Историја европске идеје баштини суштински геополитичку позадину. То је било више него уочљиво током доба међуратне популарности паневропеизма. Од времена када је Куденхоф Калерги објавио свој манифест 1923. године, па све до пада Трећег рајха нашироко је, у разним облицима, развијана и разматрана идеја о јединственој Европи која би могла да представља трећи пол – средишњег играча између совјетског џина и атлантског хегемона у настанку.¹ Идеје паневропеизма јављале су се још и раније, из периода средњег века, као што је идеја о стварању хришћанске републике с циљем да се европске државе окупе у виду војног савеза који би имао двоструку улогу: прво, била би то гаранција да европске државе неће ратовати између себе и, друго, организовала би се заједничка одбрана од спољних непријатеља. Стварањем војног савеза учврстили би се политички односи и створио оквир за дугорочни мир, што би допринело развоју трговине.² Међутим, без обзира на то што је геополитичност европских интеграција вековима присутна, она се у новијој историји дуго запостављала.

Идеја о чвршћем повезивању европских држава постепено се развијала још од средњег века. Међутим, први кораци у том смеру учињени су тек под америчким утицајем у другој половини 20. века. Период хладноратовског сукоба САД и СССР-а може се сматрати периодом подударња интереса водећих западноевропских држава, али и периодом америчког атлантисовања евроинтеграција. Ипак, урушавањем СССР-а и нестанком претње са истока дошло је до реструктурирања светског поретка који је различито доживљавала већина чланица ЕУ, с једне, и САД као једина преостала суперсила, са друге стране. У том периоду истовремено је дошло до динамичног раста европске економије, али и осетног пада глобалне атлантистичке супремације, што је подстакло ЕУ на аутономији спољнополитички наступ. Упркос поседовању потенцијала велике силе, услед различитих унутрашњих и спољашњих фактора, ЕУ није успела да се позиционира на међународној сцени као самосталан геополитички играч. Да ли ће у томе успети, у времену које предстоји, зависиће у великој мери од односа најважнијих геополитичких концепција великих сила које су присутне на европском тлу – англосаксонског атлантизма, немачког (средњоевропског) континентализма и руског евроазијства.

Мале земље у великој мери зависе од способности да сазнају концепције великих сила и да своје интересе уклопе у њихове. То је нарочито важно за оне земље које се налазе у непосредној гравитационој зони великих сила. Ипак, у најделикатнијој позицији налазе се земље као што је Србија, у којима се преклапају територијалне пројекције геополитичких концепција две или више великих сила и где се укрштају примарни вектори њихових интереса.³ Разматрајући већ јасно исказано опредељење Србије ка евроинтеграцијама, предвиђање геополитичког позиционирања ЕУ од изузетног је значаја са аспекта (ре)дефинисања њеног дугорочног стратешког опредељења.

¹ Калергијева карта света приказује Паневропу као простор који обухвата све европске земље и њихове колоније (Ђурковић, М.: *Геополитички оквир проширења ЕУ: између континентализма и атлантизма*, у: *Изазов европских интеграција* бр. 8, Службени гласник, 2010, стр. 83–92).

² Пророковић, Д.: *Европска унија геополитички није самостална*, 5. новембар 2013., Доступно на: <http://www.diplomatija.com/5557/news/du%C5%A1an-prorokovi%C4%87-evropska-unija-geopoliti%C4%8Dkije-samostalna/>, Сајт посећен: 14.6.2016.

³ Према: Степић, М.: *Геополитика неоевроазијства – позиција српских земаља*, Институт за политичке студије, Београд, 2013, стр. 11.

Атлантизација Европске уније

Иако паневропска идеја датира вековима уназад, први кораци у институционалном повезивању европских држава учињени су тек у другој половини 20. века, и то, парадоксално, под директним утицајем једне неевропске силе – Сједињених Америчких Држава. То је период када су након више векова велике европске (колонијалне) силе, ослабљење међусобном политиком конкуренције и катастрофалним ратним разарањима, нарочито након Првог и Другог светског рата, изгубиле примат не само на глобалном нивоу већ и на самом европском тлу. Вакуум моћи убрзо су попуниле две новонастале, идеолошки и геополитички супротстављене велике силе – САД и Совјетски Савез. Тиме је Европа, а и сама Немачка као покретач оба светска сукоба, меридијански подељена на совјетску сферу утицаја у њеном источном делу и америчку сферу утицаја у њеном западном делу. При томе су обе силе, и САД и СССР, тежиле да прошире свој утицај ка сферама својих супарника. То је приморало САД да што хитније ојача своје позиције у државама западне Европе како не би потпале под совјетски утицај, што би угрозило америчке тежње за глобалном доминацијом. Зато се хладноратовски период, с пуним правом, може сматрати периодом атлантизовања евроинтеграција, а тиме и саме ЕУ каква постоји у данашњем облику.

Атлантизам се данас као термин најчешће користи као синоним за Северноатлантски војни савез (НАТО). Овај тренд постао је нарочито приметан тек по окончању хладног рата и распада СССР-а, када се готово читава Европа, укључујући и њен источни део, брзо „атлантизовала” под америчким утицајем. Међутим, иако је НАТО од свог оснивања најјачи инструмент за спровођење атлантистичког геополитичког концепта, атлантизам се појавио много раније. Он се везује за англосаксонску геополитичку школу иза које данас чврсто стоје САД заједно са Великом Британијом, две најјаче поморске силе током 19. и 20. века.

Савремена америчка атлантистичка геостратегија „освајања света” заснива се на теоријама планетарне двојности, а прва у низу је Мекинџерова теорија *Heartland*-а (средишта, срца света) са почетка 20. века. Четири деценије касније на њу се надовезала Спајкменова теорија *Rimland*-а, која је током готово полувековног хладноратовског сучељавања САД и СССР-а добијала различите појавне облике, од Кенанове „стратегije обуздавања” СССР-а, Коеновог модела „геостратегијске сфере” и „пактоманије”,⁴ до теоријских и практичних геополитичких и геостратегијских постхладноратовских креација Кисинџера и Бжежинског.⁵ Око основних поставки ових теорија слажу се најзначајнији, како западни (амерички, британски и немачки), тако и источни (руски) теоретичари који су на тим основама развили савремену (нео)евроазијску геополитичку теорију као антипод атлантистичкој концепцији. Тачније, њихова становишта, иако супротстављена, надовезују се једна на друге и допуњују и незнатно су се мењала кроз време у складу са актуелним догађањима на међународној сцени.

Суштина ових теорија јесте да је светска историја резултат непрекидног надметања „сила мора” и „сила копна” (таласократских и телурократских сила) за доминацију над

⁴ Атлантистички пројекат стварања система бројних војно-политичких савезништва на ободу Евроазије.

⁵ Степић, М.: *Перспективе Косова и Метохије у контексту глобалних геополитичких концепција*, Зборник радова са научног скупа одржаног у Косовској Митовици 27-29. маја 2005, Српска академија наука и уметности, Београд, 2005, стр. 264-265.

светом. Превага у том надметању припада оној страни која је у стању да контролише простор Евроазије (*World Island* – „Светско острво“) чији централни и стожерни простор (*Pivot Area*) чини „Срце света“ (*Heartland*), односно простор који је некада заузимала Руска царевина, а данас Русија. За Мекиндера је *Heartland* кључна светска област, јер ко влада „Срцем света“ влада „Светским острвом“, а ко влада „Светским острвом“ влада читавим светом. Зато је, по њему, стратешки задатак сваке велике силе, која има амбицију за глобалном доминацијом, да овлада „Срцем света“, односно Русијом.

Сагласно овим теоријама амерички геостратег Бжежински износи да је за Америку главна геополитичка награда Евроазија и да амерички глобални примат непосредно зависи од тога колико дуго и колико ће се ефикасно њена доминација на евроазијском континенту одржати.⁶ Стога је, још од момента изласка САД из међународне самоизолације и активног укључења у светске послове, Европа, као полуострво на крајњем западу евроазијског масива, имала изузетно значајну улогу у постизању и очувању атлантистичког глобалног примата. Територијално, Европа се налази на западном делу приобалног лука који окружује евроазијски копнени масив *Heartland*, који Мекиндер назива *Inner Crescent* („Унутрашњи полумесец“), а Спајкмен *Rimland*-ом. Према Дугину, представнику руске евроазијске геополитичке теорије, приобални лук је простор где се „историја најочигледније осећа између осталог и зато што је то зона између две супротности“, односно то је гранично подручје сталног надметања таласократских „сила мора“ и телуократских „сила копна“. Преко тог простора „силе копна“ из средишта света настоје да се домогну отворених мора, а „силе мора“ да преко њега контролишу ривалску страну.

Слика 1 – Просторни приказ геополитичких теорија планетарне двојности⁸

⁶ Бжежински, З.: *Велика шаховска табла*, ЦИД, Подгорица; Романов, Бања Лука, 2001, стр 33.

⁷ Дугин, А.: *Основи геополитике – геополитичка будућност Русије*, Екопрес, Зрењанин, 2004, стр. 50.

⁸ Сlike преузете и прерађене из: Бжежински, З.: *Велика шаховска табла*, ЦИД, Подгорица; Романов, Бања Лука, 2001, стр. 37; и Robert D. Kaplan: *The Revange of Geography* (доступно на: <http://www.fernando.gomezherrero.com/blog/?p=1748>).

За разлику од Мекиндрове теорије *Heartland*-а Спајкмен наглашава кључну улогу управо *Rimland*-а у постизању светског примата – „онај ко доминира над *Rimland*-ом, доминира над Евроазијом; онај ко доминира над Евроазијом, држи судбину света у својим рукама”.⁹ Сагласно томе, Европа има изузетно значајну улогу у постизању и очувању атлантистичке глобалне супремације, јер се територијално налази на западном делу Мекиндровог „Унутрашњег полумесеца” или Спајкменовог *Rimland*-а, односно она представља „Западни простор” који је дефинисао Бжежински. За Америку Европа представља „најбитнији геополитички мостобран на евроазијском континенту и одскочну даску за прогресивно ширење демократије дубље у Евроазију. Амерички улог у Европи је огроман, јер атлантски пакт уводи амерички утицај и војну моћ непосредно на евроазијско копно, а ширење простора Европе (ЕУ) аутоматски значи и ширење простора под непосредним утицајем Америке”.¹⁰

У историјском стремљену атлантистичких (таласократских) сила, прво Велике Британије, а затим и САД да, делујући из правца мора преко *Rimland*-а ка копненом делу остваре супремацију на простору Евроазије, на том путу у континуитету им се испречава Русија. Као јака континентална (телурократска) сила у средишту евроазијског копненог масива, она тежи да се у супротном правцу одупре атлантистичким империјалним тежњама изласком на отворена мора, тако умањи атлантистичку моћ и оствари свој геополитички примат на евроазијском континенту. Англосаксонским интересима историјски се испречава још једна континентална сила – Немачка (некада Аустроугарска и неједињене немачке земље). Од уједињења Немачке (1871) и њеног успостављања као силе, немачки интереси се пружају на ваневропском континенталном правцу: Средња Европа – Балкан – Мала Азија и даље ка енергетски богатом Блиском истоку и Каспијском басену.¹¹ Унутар европског континента немачки примарни геополитички интереси оријентисани су на њено непосредно средњоевропско окружење. У историјском континуитету Немачка показује жељу за потчињавањем словенских народа у Средњој Европи (*Mittleuropa*), што би водило ка стварању велике немачке „континенталне супердржаве” са огромним економским и војним потенцијалом који би тиме угрозио атлантистичке интересе. Иако су оба светска рата обележена сукобом Немачке и Русије, између ових „сила копна” присутна је константна историјска тежња ка међусобном приближавању, што би резултирало прагматичним сједињавањем развијене немачке технологије и богатих сировинских и енергетских ресурса Русије, а то би на глобалном нивоу ојачало њихове позиције. На овим поставкама снажно се заснива и савремена руска геополитичка концепција (не)евроазијства, коју прихвата и немачка геополитичка теорија, али и пракса. У складу с тим полазиштима атлантисти су, уназад два века, на све могуће начине покушавали да осујете јачање, међусобно приближавање и стварање моћног телурократског евроазијског савеза између ових најважнијих копнених сила, и спречавали излазак ове две земље на топла и отворена мора.¹² То је била константа

⁹ Дугин, А.: *Исто*, стр. 63-64.

¹⁰ Бжежински, З.: *Исто*, стр 57-60.

¹¹ Према: Гиговић, Љ., и Секуловић, Д.: *Чиниоци геополитичког положаја Србије*, у Глобус бр. 34, Српско географско друштво, Београд, 2009, стр. 43-58.

¹² Степић, М.: *Перспективе Косова и Метохије у контексту глобалних геополитичких концепција*, *Исто*, Српска академија наука и уметности, Београд, 2005, стр. 264-265.

глобалне атлантистичке спољне политике током читавог 19. и 20. века којој ће се водећа атлантистичка сила САД, у савезништву са Великом Британијом, само прилагођавати у будућности.

Уважавајући геополитички значај Европе у послератном супротстављању СССР-у, „САД су одиграле пресудну улогу у европској интеграцији и европској безбедности, посебно кроз НАТО”.¹³ И пре самог стварања НАТО-а 1949. године САД су схватиле значај хитне обнове и јачања посрнутих савезничких држава. Тако су корени евроинтеграција били везани за „Труманову доктрину” помоћи Турској и Грчкој у марту 1947. године, услед акутне опасности избијања комунистичке геополитичке претње са простора Совјетског Савеза на источни Медитеран. Из тога се, већ у јулу исте године, развио шири регионални „Маршалов план” (званично „План европске обнове”) као економски вид трансатлантског повезивања. Одавде креће директна линија ка каснијем стварању ЕЕЗ чије су све земље оснивачи биле претходно чланице НАТО-а. Процес европских интеграција, кроз економску обнову разрушених европских држава, био је виталан по интересе САД из више разлога. Прво, економски развој Западне Европе спречавао је ширење утицаја СССР-а на европски континент и, друго, процес интеграције могао је спречити поновно појављивање историјског непријатељства између држава западне Европе, посебно између историјских противника, континенталних сила, Француске и Немачке. Њихов поновни конфликт могао је дестабилизovati читав регион и обезбедити СССР-у да прошири свој утицај према Западу. У прилог томе, Европска заједница за угаљ и челик, настала 1951. године, коју су подржале Сједињене Државе са главним оснивачима Француском и СР Немачком, требало је да у овим европским земљама стави под заједничку контролу производњу ова два стратешка ресурса која су најзначајнија за вођење ратова. Треће, покретање производње довело би до повећања потрошње у западноевропским државама, за шта су америчке компаније биле веома заинтересоване.¹⁴ Тако су изражени безбедносни ризици на простору западне Европе, који су произишавали из америчке забринутости због совјетске тежње за ширењем, подстакли прво институционално повезивање западноевропских држава одмах по окончању Другог светског рата, у оквиру једне шире, атлантистичке геостратегије САД усмерене ка обуздавању совјетског продора ка Западу.

Током читавог хладноратовског периода, а и током периода након њега, западноевропске државе и САД изграђивале су јаке везе на широком пољу питања, посебно на пољу безбедности и економије, те се њихови односи сматрају као једни од најважнијих билатералних односа у светској политици. Ова два глобална актера још увек представљају главне економске и војне силе; оне доминирају глобалном трговином и имају водећу улогу у међународним политичким односима. Због чврстих веза и обимне сарадње, делећи заједничке вредности и баштинећи заједничко цивилизацијско наслеђе, њихов однос се неретко назива „трансатлантско” или „евроатлантско партнерство”.¹⁵

¹³ *A secure Europe in a better world - European Security Strategy*, Brussels, 12 December 2003.

¹⁴ Ђурковић, М.: *Геополитички оквир проширења ЕУ: између континентализма и атлантизма*, у: *Иззов европских интеграција* бр. 8, Службени гласник, 2010, стр. 83 – 92.

¹⁵ Derek E. Mix: *The United States and Europe: Current Issues*, Congressional Research Service, February 3, 2015.

Као институционални стубови евроатлантског партнерства, у многобројним анализама и документима, наводи се НАТО, али и сама ЕУ као организација. У прилог чврстој повезаности и зависности ових организација говори чињеница да један од кључних фактора који одређује политику проширења ЕУ и избор земаља које ће постати њене нове чланице јесте управо однос Уније и Северноатлантског савеза. Досадашња историја проширења ЕУ и НАТО указује на то да процес проширења НАТО-а претходи проширењу Европске уније.¹⁶ Северноатлантски савез је у својој *Студији о проширењу* истакао да би „проширење НАТО-а требало да допуњава процес проширења ЕУ, као паралелан процес, који такође доприноси повећању безбедности и стабилности у новим демократијама на истоку Европе”.¹⁷ Досадашња проширења Уније и НАТО-а су потврдила да су то „две комплементарне организације, а њихове територијалне експанзије су усаглашени процеси”.¹⁸ Након окончања блоквске поделе и наступања америчког хегемонизма, САД су виделе ЕУ као средство за интеграцију источноевропских држава са постсовјетског простора, али и других држава од виталног значаја по њене интересе као што је Турска. Фактички, неколико таласа ширења НАТО и ЕУ према истоку после 1989. године нису представљали искључиво интегрисање и јачање Европе (на пример, пријем у чланство неколико економско слабих али геостратешки веома важних земаља – Бугарске, Румуније и балтичких држава) већ трансгресију америчке интересне сфере, ширење њеног „макростобрана” и ојачавање њене глобално важне геостратегијске „одскочне даске” на западу евроазијског копна.¹⁹

Тиме су од завршетка Другог светског рата евроинтеграције недвосмислено задобиле доминантно атлантистичку (таласократску) конотацију и постале потпуно потчињене америчким глобалним интересима. Улога Америке у европским пословима имала је за циљ проширење и развој ЕУ у оним границама које неће угрозити атлантистички примат на светској сцени, првенствено кроз спутавање јачања утицаја Немачке у Европи, али, с друге стране, у довољној мери да спречи руски продрок ка Западу.

Позиција Европске уније у мултиполарном свету

После распада Источног блока, трансформише се и структура светског политичког система, од биполарне ка униполарној. Од тада, Сједињене Државе, као једина преостала глобална сила, све више наступају самостално на спољнополитичком плану. До одређене границе чланице ЕУ су могле да прате САД, међутим, врло брзо је дошло до несугласица, првенствено због неподударња интереса у новонасталим околностима. Иако је од момента урушавања СССР-а атлантистичка моћ

¹⁶ Видети више у: Ђурковић, М.: *Исто*.

¹⁷ Тачка 4. Студије о проширењу НАТО-а, Study on NATO Enlargement, 3 September 1995, Доступно на: http://www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts_24733.htm, Сајт посећен 15.12.2013. године.

¹⁸ Степић, М.: *Геополитичност ширења Европске Уније и положај Србије*, Српска политичка мисао број 1/2010, година XVII, свеска 27, стр.17.

¹⁹ Степић, М.: *Постмодерни геополитички изазови Европе*; у: Мегатренд ревија, вол. 8 (2), 2005, стр 77.

постала глобално неприкосновена, постојао је јасно прихваћен став да ће у свету после хладног рата релативна моћ САД постепено опадати. Према Кисинџеровом мишљењу, изнетом још с краја прошлог века, „одсуство конкретного непријатеља изазваће у САД притисак да се средства за одбрану преусмере ка другим приоритетима, а тај процес је већ започео. Када више не постоји нити једна претња, и када свака држава из сопствене националне перспективе посматра опасности са којима је суочена, земље које су заштиту проналазиле у америчком окриљу биће подстакнуте да преузму већу одговорност за сопствену безбедност. Тиме ће функционисање новог међународног поретка деловати у правцу успостављања равнотеже на војном а посебно на економском плану где америчка премоћ увелико опада и где је надметање са САД постало много лакше него раније”.²⁰ И управо се то догодило у годинама које су уследиле.

Распадом СССР-а безбедност Западне Европе постала је мање зависна од Сједињених Држава. Престанак совјетске опасности навео је Европљане да преиспитају своје дугогодишње партнерство са САД и започну усвајање самосталније политике. Европа се осећала много сигурније у свету у којем не постоји велика непријатељска војна организација оличена у Варшавском пакту. Тиме су улога и положај САД у трансатлантском савезу почели да се мењају.²¹ У новонасталом међународном амбијенту, две водеће континенталне силе унутар Уније, Немачка и Француска, нису перципирале Русију на исти начин као и Сједињене Државе. Оне су у њој виделе партнера а не претњу, због чега су покушавале да избегну конфронтацију са руском страном услед ширења НАТО-а и ЕУ ка постсовјетском простору. У таквим условима САД су константно покушавале да дефинишу спољног непријатеља како би оправдале постојање Северноатлантског савеза и наставиле империјални наступ ка истоку, при чему су очекивале значајну подршку својих европских савезника. Међутим, у свом блискоисточном походу на Авганистан (2001) и Ирак (2003), САД су наишле на отпор Француске и Немачке. Такође, Немци и Французи имали су другачији став у вези с америчким предлогом да Украјина и Грузија буду позване у НАТО (2008). Били си и против стационирања америчког одбрамбеног штита у Пољској и Чешкој. Немачка је последња од европских земаља подржала тзв. „Источно партнерство” и споразуме о асоцијацији ЕУ и НАТО са Украјином.²² Управо преко ових европских држава, Грузије и Украјине, САД су покушале да дестабилизују европски простор, приморавујући Русију да се укључи у конфликт у овим земљама. Са америчке стране то је искоришћено како би се европске државе застрашиле од руске претње и тиме нашло оправдање за учвршћивање ослабљеног евроатлантског савеза.

Упркос свим америчким спољнополитичким наступима „став о униполарном светском поретку почео је да бледи пред све израженијим процесом неуједначеног развоја земаља. По годишњем расту националних бруто друштвених производа у

²⁰ Кисинџер, Х.: *Дипломатија*, Верзал пресс, Београд, 1999, стр. 10-14.

²¹ Elisabeth Johansson-Nogues: *The Construction of an EU foreign policy identity*, Universitat Autònoma de Barcelona, Barcelona, 2008, p. 308; у Јовић Лазиф, А.: *Односи у троуглу САД–ЕУ–Русија и њихов утицај на међународне односе*, Међународни проблеми, ИМПП, Београд, Vol LXIV, br. 3, 2012, стр. 304.

²² *Немачка и Русија: Интереси кроје односе*, портал Voice Of America, 18. фебруар 2014, Доступно на: <http://www.glassamerike.net/ukraine-russia-germany/1853087.html>, Сајт посећен: 26.6.2016.

2007. години, ЕУ је надмашила САД један и по пут, Кина чак шест пута а Индија четири пута²³. Свесна нарастања своје моћи и потенцијала велике силе, ЕУ је у периоду након хладног рата, независно од САД, успостављала сарадњу, првенствено на економском плану, како са Русијом, тако и са осталим силама у настајању – Кином и Индијом, што је често наилазило на негативан став Сједињених Држава. С друге стране, ЕУ је развијала структуру, оперативни оквир и све садржајније је наступала као глобални актер у сфери одбране и безбедности. Напредак постигнут у спровођењу Заједничке спољне и безбедносне политике и укључивања европских одбрамбених снага у решавање безбедносних проблема на европском континенту и ван њега указивало је на све значајнију улогу ЕУ у преузимању дела одговорности у креирању европске и глобалне безбедности.²⁴

Иако свесне опадања своје моћи и губљења чврстине трансатлантских веза, САД и даље у будућности перципирају Европу у оквирима трансатлантске заједнице која би требало да задржи водећу позицију у светским размерама.²⁵ Без чврстих трансатлантских веза, амерички примат у Евроазији брзо би се изгубио јер, како Бжежински наводи, „било какво избацивање Америке од стране западних партнера из њеног седишта на западној периферији (Европа/Западни простор) аутоматски би значило крај америчког учешћа у игри на евроазијској шаховској табли, иако би то вероватно значило и евентуално потчињавање западне периферије оживљеном играчу са Средњег простора”.²⁶ Иако Бжежински декларативно не наводи о којим земљама је реч, закључује се, једини западни партнер који би могао озбиљно ослабити амерички утицај у „Западном простору” јесте нарастајућа телорукратска Немачка, која од уједињења 1989. године све самосталније геополитички наступа излазећи из оквира америчких интереса. У првој половини 20. века Немачка је изградила запањујућу војну моћ која јој је омогућила вођење два светска рата и потпуно покоривање европских држава. Међутим, „савремена немачка моћ не базира као у ранија времена на сили. Њој није потребно оружје да би наметнула своју вољу другим европским државама. Стога је апсурдно свако поистовећивање данашње Немачке са „Четвртим рајхом”. Штавише, моћ која се заснива на економији је знатно мобилнија, не мора да осваја, а ипак је свеprisутна. С обзиром на то да је Немачка кредитни поверилац многих задужених европских привреда, потенцијал изнуде којим располаже не потиче од логике рата него од логике ризика других европских држава, тачније од страха од економске пропасти. Тиме Немачкој успева да преузме улогу неимара и лидера Европе”.²⁷

²³ Примаков, Јевгениј: Свет без Русије? – Чему води политичка кратковидост, ЈП Службени гласник, Факултет безбедности УБ, Београд, 2010, стр. 15.

²⁴ Стојановић, С.: *Стратегија националне безбедности и стратегија одбране Републике Србије као чиниоци одбрамбеног аспекта прикључења ЕУ*; у Група аутора: *Безбедносни и одбрамбени аспекти - прикључења Републике Србије Европској унији*, Институт за стратегијска истраживања МО, Мисија О-ЕБС у Србији, Београд, 2010.

²⁵ Бжежински, З.: *Друга шанса Америке – три председника и криза америчке суперсиле*, ЈП Службени гласник, Факултет безбедности Универзитета у Београду, Београд, 2009, стр. 108.

²⁶ Бжежински, З.: *Велика шаховска tabla*, ЦИД, Подгорица; Романов, Бања Лука, 2001, стр. 37.

²⁷ Бек, У.: *Немачка Европа – Нове констелације моћи у доба кризе*, Мегатренд Универзитет, Београд, 2013, стр 65.

У оживљеном играчу са „Средњег простора” препозната је опорављена телорукратска Русија која би у савезу са Немачком могла да оствари геополитичку доминацију у Европи под немачким лидерством. Њихове везе су све чвршће, што се може препознати у оствареној сарадњи на пољу енергетске безбедности. Русија види постхладноратовску униполарну мондијалистичку доминацију САД као прелазну фазу ка будућој мултиполарној геополитичкој структури света. Полазећи од Дугинове (нео)евроазијске геополитичке концепције, која је антипод атлантистичкој концепцији, руски ангажман на демонтирању америчке глобалне надмоћи геополитички се заснива на успостављању што већег броја партнерских веза, међу којима су најважније усмерене од Русије као „језгра” према кључним зонама евроазијског обода (*Rimland-a*). То су, иначе, простори којима Бжежински намењује круцијалну важност за очување америчких интереса дуж три океанска прочеља (Атлантски, Индијски и Тихи океан), са циљем да по ободу дугорочно опашу Евроазију, односно „Средњи простор” који, у ствари, представља Русија. Тај ланац чине Западни (Европа), Јужни (Блиски исток, Средњи исток и Индија) и Источни простор (Јапан, Кина, Индокина). Међутим, кључни „вектори” руске мултиполарне контраатлантистичке стратегије оријентисани су на Европу (ЕУ) и Јапан са циљем да омогуће фрактуру америчког трансатлантског и транспацифичког мостобрана на западном и источном прочељу Евроазије. „Уместо садашњег антируског/евроазијског стратешког трилатералног савеза „Великих простора”, (Европа + Америка + Далеки Исток), са САД као „центром” („Империјом”), Дугин се залаже за формирање антитрилатерале (Европа + Русија/Евроазија + Далеки Исток), са руско-евроазијском „Империјом” као језгром. Њен циљ је да утицаје САД из западног и источног приобаља Евроазије одбаца назад до средишњих делова Атлантика и Пацифика, тј. да их сведе само на америчку копнену масу. Тако би се дошло до „реалне мултиполарности”. Сходно томе, у новонастајућој мултиполарној структури света Русија „нуди” Европи позицију самосталног и од САД одвојеног пола моћи, поновно успостављање примамљиве улоге геополитичког субјекта, те повратак у „природни” геополитички ареал Евроазије.²⁸ У прилог томе све чешће се могу чути залагања, како немачких тако и највиших руских званичника, за стварање јединствене економске зоне од Лисабона до Владивостока, што би представљало прву фазу зближавања Европе и Русије.²⁹

Међутим, никако не треба умањити француски утицај на даљи развој европских токова. Француска је земља са огромним политичким утицајем, кључна чланица НАТО-а и, поред Немачке, „носећи стуб” Европске уније. Њу, као и Немачку, мотивише идеја уједињене Европе и обе државе желе да створе нешто ново и амбициозно у њој, мењајући *status quo*. Посебно Француска има свој геостратешки план Европе који се у неким битним погледима разликује од америчког. Ипак, француска геополитика је дугорочно заглављена између америчко-британског атлантизма и немачког континентализма. Француска је земља која уједно има и таласократске и телурукратске карактеристике, те има капацитета да игра улогу „балансера” у одр-

²⁸ Бжежински, З.: *Велика шаховска табла, Исто*, стр 33-38; и Дугин, А.: *Исто*, стр. 189-218.

²⁹ *Могућа јединствена економска зона од Лисабона до Владивостока*, портал Спутњик, 4. јун 2016., Доступно на: <http://rs.sputniknews.com/politika/20160604/1106223875/Merkel-jedinstvena-ekonomska-zona-Lisabon-Vladivostok.html>, Сајт пошећен: 27.6.2016.

жавању геополитичке равнотеже „цивилизацијског Запада“. Своју геополитику она заснива делом на таласократским поставкама Видала де ла Блаша који је Француску видео као „поморску силу“, а у континенталној Немачкој историјску претњу по француски територијални интегритет. С друге стране, Шарл де Гол је заступао телурократске поставке француске геополитике и био је окренут ка ближеј сарадњи са осталим континенталним европским земљама, што је дало велики импулс чврстим европским интеграцијама које су на крају резултирале стварањем Европске уније. Иначе, де Гол је био сумњичав према месту и статусу атлантистичке Британије у оквиру ЕУ, често наводећи да би се њеним чланством само ојачала позиција САД у Европи. Француска се због тога дуго противила чланству Велике Британије која је ушла у Унију тек 1973. године. Међутим, иако је Француска до сада имала улогу „везивног ткива“ или „спајајуће карике“ између атлантизма и континентализма у Европи, питање је како ће се она позиционирати у случајевима већих „геополитичких ломова“. Историја се мења догађајима који нису резултат континуитета већ последица непредвидивих скокова.³⁰

Последњи догађај на европском тлу који се може окарактерисати као „геополитички лом“ представља „Брегзит“ (2016), односно исказана воља британских гласача да оспоре подршку даљем партиципирању Велике Британије унутар ЕУ и то након више од четири деценије њеног чланства. Суштински, овај догађај се пре може окарактерисати као „тектонски поремећај“ са далекосежним последицама по европске интегративне процесе који су грађени више од пола века. Британски став наишао је на дубоко разочарење и оштру осуду француског и немачког политичког естаблишмента, јер је Британија, поред Француске и Немачке, имала кључну улогу у уједињеној Европи. Међутим, она је одувек била амбивалентна у погледу уједињења Европе а њена склоност ка очувању посебних односа са САД учинили су да се дистанцира од свих кључних ствари које се тичу европске будућности. Чинило се да се Лондон у великој мери одавно искључио из европске игре. Ипак, Британија је увек била активна на критиковању свих немачких и француских иницијатива чији је циљ био стварање праве Европе, европске Европе – не америчке или атлантистичке. Она је успешно одиграла своју улогу, није се мешала у европске послове, али, кад год би континенталне силе објавиле неки свој став, другачији од америчког, Британија би журила да подржи Вашингтон.³¹

Стратешке дилеме Србије на прагу новог миленијума

Пад Берлинског зида, промену европских хладноратовских односа и нестанак потребе за балканском равнотежом у складу са новим постбиполарним геополитичким правилима, Србија и укупан српски етнопросторни чинилац у тадашњој „другој“ Југославији дочекали су потпуно изненађени, неспремни да идентификују суштин-

³⁰ Бжежински, З.: *Исто*, стр 43-44; Пророковић, Д.: *Геополитика Србије – положај и перспективе на почетку 21. века*, ЈП Службени гласник, Београд, 2012, стр. 466-468; и Пророковић, Д.: *Немачка геополитика и Балкан*, Catena Mundi, Београд, 2014, стр. 242-243.

³¹ Према Александру Дугину у његовом интервјуу у: *Брегзит, јер старим глобалистима тако одговара*, Правда, 24. јун 2016. Доступно на: <http://www.pravda.rs/2016/06/24/dugin-bregzit-je-je-starim-globalistima-tako-korisno/>; и Бжежински, З.: *Исто*, стр 44.

ске промене у поретку моћи и без способности да своје интересе и циљеве уграде у регионалне, континенталне и глобалне процесе. Последице су биле погубне, како по српску популацију, тако и по српску територију. Да се то не би поново догодило, неопходно је благовремено остваривати далековидо српско позиционирање у односу на већ јасно уочљиве геополитичке трендове.³² Дакле, будућност Србије животно је везана за њену способност да спозна и предвиђа концепције великих сила и да своје интересе прилагоди и уклопи у њихове. То је посебно важно с обзиром на то да се преко њене територије, као и преко читавог Балкана, преклапају територијалне пројекције геополитичких концепција најважнијих сила које уједно одлучују о судбини читаве Европе.

Иако су односи таласократских и телурократских сила јасно постављени на глобалном нивоу они су комплекснији за разумевање на регионалном нивоу. Балкан је очито пример томе, посебно његова нестабилна, мултиконфесионална и мултиетничка западнобалканска територијална целина која обухвата Србију и српске просторе. Комплексност геополитичких односа великих сила на том простору одређена је, поред традиционално глобалног сукоба таласократских и телурократских сила, уједно и надметањем супротстављених телурократских геополитичких концепција, немачког континентализма и руског евроазијства.

На простору Србије и Балкана атлантистичким геополитичким интересима потенцијалну претњу представља опорављена и све утицајнија Русија која, захваљујући традиционалној наклоњености балканских православаца, може спровести „руску геополитичку офанзиву“ ради стратешког изласка на Медитеран, заобилазећи Босфор и Дарданеле или, с друге стране, простим јачањем православног (српског) фактора може спречити атлантске силе у остваривању потпуне супремације на овом простору. Исто тако, Србија и српски простор омогућавају уклињавање руског утицаја дубоко у европски простор трасирањем гасовода и нафтовода ка развијеним и енергетски зависним европским привредама. Такође, руски фактор представља претњу историјској немачкој тежњи да отвори балканску стратешку проходницу на правцу: Средња Европа – Мала Азија и даље ка енергетски богатом Блиском истоку и Каспијском басену, као и остваривање контроле над Панонском низијом и доминације у Подунављу. Због традиционално добрих и чврстих историјских руско-српских веза, англосаксонски атлантизам и немачки средњеевропски континентализам нису историјски наклоњени српским интересима.

Српски део Балкана налази се на крајњем југоистоку „Западног простора“ (Европа) који је дефинисао Бжежински, у његовој контактної зони са „Јужним простором“, а они, заједно са „Источним простором“, имају функцију да продуже хладноратовску улогу *Rimland*-а и наставе Спајкменову стратегију анаконде – затворе и сузбију велики „Средњи простор“ (Русију), не дозвољавајући му било какве маритимне и пијемонтистичке евроазијске амбиције. С друге стране, циљ атлантизма на Балкану јесте да спречи јачање Немачке. То је константа којој ће се спољнополитички наступ САД и Велике Британије само прилагођавати. Зато ће се атлантистичка политика према Србији мењати у појединим историјским пе-

³² Степић, М.: *Геополитичка оријентација Србије: евроатлантизам и/или евроазијство*; у: Мегатренд ревија, вол. 2, 2005, стр 10.

риодима, у зависности од тога како ће се мењати спољнополитичке стратегије које ће примењивати, али ће циљ остати исти – одвојити Србију од Русије и искористити је у спречавању напредовања Немачке ка југоистоку. С друге стране, Немачка ће играти на карту спречавања јачања српског фактора на Балкану ради умањења руског утицаја.³³

За Србију и српске просторе у целини у интересу је да рационално креирају своју перспективу у контексту геополитичке будућности Европе (ЕУ), коју ће у великој мери одређивати односи најзначајнијих таласократских и телурократских сила присутних на тлу Европе – САД, Русије и Немачке. Атлантистички и немачки интереси су на Балкану тренутно подударни, и то на штету српских интереса, што се јасно може закључити на основу њихове политике вођене према овом простору од почетка југословенске кризе. Србија је била радо виђен савезник атлантистичким силама само у краткотрајним историјским периодима, Првом и Другом светском рату, и то када су САД и Британија настојале да умање немачку моћ. С друге стране, Србија са Немачком никада није остваривала савезништво. Међутим, с обзиром на снагу Немачке унутар ЕУ и њену незаобилазну посредничку улогу према европском истоку и југоистоку, све израженије немачко-руске везе несумњиво имају карактер јачања евро-руског приближавања. У научни, економски и дипломатски вокабулар вратио се термин „осовина Берлин – Москва”. Она има непромењену историјску суштину (транс)континенталног стожера. У условима опадања атлантистичког утицаја у Европи и јачања руско-немачких односа, очекивана „осовина Берлин – Москва” свакако ће бити у функцији остваривања српских националних интереса. Уважавајући овај тренд, стратешко српско опредељење ка евроинтеграцијама, које тренутно није повољно по решење косовског проблема, дугорочно би могло представљати прагматичну спољнополитичку одлуку Србије.

Закључак

Иако су вековне идеје паневропеизма баштиниле сасвим другачију суштину, процесом евроинтеграција, од завршетка Другог светског рата доминирала је атлантистичка геополитичка позадина. Током читавог хладноратовског периода интереси ЕУ и НАТО, односно водећих западноевропских држава и САД, били су подударни, што је настављено и у првим годинама након урушавања Совјетског Савеза. Међутим, ова подударност интереса није могла да траје дуже од неколико деценија због виша разлога. Први, нове изазове и претње у једнополарном свету САД су виделе на један, а већина чланица ЕУ на сасвим другачији начин. Други, њихова перцепција Русије била је различита. Водеће континенталне европске силе доживљавале су Русију као партнера док су атлантистичке Британија и САД и даље у њој виделе противника. Треће, на основу брзог и динамичног раста европске економије у другој половини деведесетих година 20. века, унутар ЕУ појавиле су се тежње ка дефинисању сопствених геополитичких циље-

³³ Према: Пророковић, Д.: *Геополитика Србије – положај и перспективе на почетку 21. века*, Исто, стр. 422-423 и Гиговић, Љ., и Секуловић, Д.: *Исто*, стр. 43-58.

ва, па самим тим и постепеног формирања сопствених одбрамбених снага. Четврто, до подизања самопоуздања и самоуверености не долази само на нивоу ЕУ већ и унутар низа европских земаља појединачно, пре свега у Немачкој која је од самог уједињења показивала жељу да самосталније наступа у међународној политици.

На почетку новог миленијума ЕУ је израсла у моћну наднационалну организацију. Са око 500 милиона становника она данас представља четвртину светског економског извоза и петину светског тржишта. Са јединственим распоном политичких инструмената, индустријском производњом, трговином, обимом помоћи који пружа другим земљама, инвестицијама и капацитетима кризног менаџмента ЕУ игра све значајну улогу на светској позорници.³⁴ Концентрација економске и војне моћи, чињеница да су Велика Британија и Француска нуклеарне силе и сталне чланице Савета безбедности ОУН, чланство Велике Британије, Немачке, Француске и Италије у групи седам економски најразвијенијих земаља света (коју неки аутори сматрају светском владом) дају јој за право да се сврста у ред великих сила.

Међутим, тешко је очекивати да ће у скоријем периоду ЕУ прерасти у самосталног геополитичког играча, пре свега зато што се, након британског Брежита, налази на стратешкој прекретници, односно питање је да ли ће наставити даље ка јачању својих институција, зашта су Немачка и Француска изразиле одлучност, или ће кренути путем дезинтеграције. У случају да крене даље, неминовно ће се суочити са проблемима као што су све присутнији евроскептицизам, последице економске кризе, актуелна мигрантска криза и неинтегрисаност муслиманских имиграната, проблем прикључивања нестабилних земаља „Западног Балкана“ и евентуално Турске. С друге стране, ЕУ је изложена сталним спољним геополитичким утицајима неевропских великих сила. Русија константно покушава да се позиционира у Европи склапањем аранжмана са развијеним и енергетски зависним европским државама, првенствено са Немачком и Италијом³⁵. Насупрот томе, САД настоје да спрече утицај континенталних сила и да задрже функцију Европе као „истуреног положаја“ у сузбијању руског трансконтиненталног утицаја, који се у САД препознаје као „повновни империјализам Русије, усмерен према западу Евроазије“³⁶. Јачање континенталне немачке улоге у Европи, након очекиваног британског изласка, створиће додатни проблем за Сједињене Државе.

Сагласно томе, могуће је више праваца развоја геополитичке оријентације ЕУ у 21. веку. У складу са спољним утицајима, унутрашњим проблемима и, наравно, сопственим интересима који још увек нису јасно дефинисани, Унија може наставити своју више од пола века установљену евроатлантску (таласократску) оријентацију под лидерством САД. С друге стране, може се одредити за тотално другачији и атлантизму супротстављени руски евроазијски (телурократски) концепт, или

³⁴ Fraser, C.: *An Introduction to European Foreign Policy*, Routledge, New York, 2007; и: Кенеди, П: *Успон и пад великих сила – економска промена и ратовање од 1500. до 2000. године*, ЦИД Подгорица, ЈП Службени лист СРЈ Београд, 1999, стр. 523.

³⁵ Степић, М.: *Геополитичност ширења Европске Уније и положај Србије*, Српска политичка мисао број 1/2010, година XVII, свеска 27, стр. 34.

³⁶ Кисинџер, Х.: *Да ли је Америци потребна спољна политика – у сусрет дипломатији 21. века*, БМГ, Београд, 2003, стр. 81.

развијени сопствени аутономни геополитички концепт као антипод претходно наведеном, што је, како је речено, тешко очекивати. Ипак, што је извесније, на сцени се могу појавити и други правци који би представљали својеврсну комбинацију (сарадњу) аутономног европског концепта, било са атлантизмом или евроазијством, али уз наглашену оријентацију ЕУ као самосталног геополитичког играча.

Србија би своју будућу позицију требало да гради у контексту настајућег геополитичког амбијента у Европи који се знатно променио у односу на период хладног рата. Те промене и даље трају, и то као континуиране трансформације и прилагођавања. Упоредо са ширењем ЕУ и НАТО на Исток, некадашња биполарна геополитичка и геостратегијска улога западне Европе као америчког „мостобрана“ на атлантској „фасади“ Евроазије, постепено се преобликује. Трансатлантску суштину евроатлантске економске и војно-политичке интеграције Европљани почињу отворено да доводе у питање после нестанка „велике источне претње“. Европска унија се изграђује и све чешће на глобалном плану наступа као аутентична, аутономна и од САД еманципована империја и велика сила на економском, (гео)политичком, па и војном плану. Ослобођена полувековног синдрома гвоздене завесе она се са све мање страха окреће свом географски природном, континенталном суседу – Русији, што је у потпуности сагласно са српским националним интересима.

Литература

- [1] A secure Europe in a better world - European Security Strategy, Brussels, 12 December 2003.
- [2] Бек, Урлих: Немачка Европа – Нове констелације моћи у доба кризе, Мегатренд Универзитет, Београд, 2013.
- [3] Бжежински, Збигњев: Велика шаховска табла, ЦИД, Подгорица, Романов, Бања Лука, 2001.
- [4] Бжежински, Збигњев: Друга шанса Америке – три председника и криза америчке суперсиле, ЈП Службени гласник, Факултет безбедности Универзитета у Београду, Београд, 2009.
- [5] Гиговић, Љубомир, и Секуловић, Драгољуб: Чиниоци геополитичког положаја Србије, у Глобус бр. 34, Српско географско друштво, Београд, 2009.
- [6] Derek E. Mix: The United States and Europe: Current Issues, Congressional Research Service, February 3, 2015.
- [7] Ђурковић, Миша: Геополитички оквир проширења ЕУ: између континентализма и атлантизма, Изазов европских интеграција бр. 8, Службени гласник, 2010.
- [8] Јовић Лазивић, Ана: Односи у троуглу САД–ЕУ–Русија и њихов утицај на међународне односе, Међународни проблеми, ИМПП, Београд, Vol LXIV, br. 3, 2012.
- [9] Кенеди, Пол: Успон и пад великих сила –економска промена и ратовање од 1500. до 2000. године, ЦИД Подгорица, ЈП Службени лист СРЈ Београд, 1999.
- [10] Кисинџер, Хенри: Дипломатија, Верзал прес, Београд, 1999.
- [11] Кисинџер, Хенри: Да ли је Америци потребна спољна политика – у сусрет дипломатији 21. века, БМГ, Београд, 2003.
- [12] Приммаков, Јевгениј: Свет без Русије? – Чему води политичка кратковидост, ЈП Службени гласник, Факултет безбедности УБ, Београд, 2010.
- [13] Пророковић, Душан: Геополитика Србије – положај и перспективе на почетку 21. века, ЈП Службени гласник, Београд, 2012.
- [14] Пророковић, Душан: Немачка геополитика и Балкан, Catena Mundi, Београд, 2014.

[15] Степић, Миломир: Постмодерни геополитички изазови Европе; у: Мегатренд ревија, вол. 8 (2), 2005.

[16] Степић, Миломир: Геополитика неоевроазијства – позиција српских земаља, Институт за политичке студије, Београд, 2013.

[17] Степић, Миломир: Геополитичност ширења Европске Уније и положај Србије, Српска политичка мисао број 1/2010.

[18] Степић, Миломир: Перспективе Косова и Метохије у контексту глобалних геополитичких концепција, Зборник радова са научног скупа одржаног у Косовској Митровици 27-29. маја 2005.

[19] Степић, Миломир: Геополитичка оријентација Србије: евроатлантизам и/или евроазијство; у: Мегатренд ревија, вол. 2, 2005.

[20] Стојановић, Станислав: Стратегија националне безбедности и стратегија одбране Републике Србије као чиниоци одбрамбеног аспекта прикључења ЕУ, у: Безбедосни и одбрамбени аспекти прикључења Републике Србије Европској унији, Институт за стратегијска истраживања МО, Мисија ОЕБС у Србији, Београд, 2010.

[21] Study on NATO Enlargement, 3 September 1995.

[22] Fraser, Cameron: An Introduction to European Foreign Policy, Routledge, New York, 2007.